

Élményközpontú műelemzések

– középiskolában

József Attila

Vigas

Ne hadd el magad, öregem,
bőröd ne bízd kereskedőre,
ki elád felhőt az egen
s a földön telket vesz belőle.
Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegen,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.

Magának rág mind, aki rág,
a fogacskák azért fogannak.
S mert éhes rongy vagy, a fogát
elkoldulhatod-e a kannak?
Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők meg almafák?

Hihetsz-e? Szagos kis dorong
édes szivarja s míg mi morgunk,
ő langyos vízben ül s borong,
hogy óh, mi mennyire nyomorgunk!
Ha pincéjébe szenet hordunk,
egy pakli „balkánt” is kibont!
Szívére veszi terhünk, gondunk.
Vállára venni nem bolond...

Bús jószág, ne vetéld magad!
Együtt vágunk a jeges télnek.
A jégből csak lucsok fakad,
de hú társ – éhezők kísérnek.
S ha most a tyúkszemünkre lépnek,
hogy lábunk cipőnkbe dagad,
rajtad is múlt. Lásd, harc az élet,
ne tékozzol bizalmadat.

Szakköri foglalkozásra ajánlom

Megjegyzés

Nem gondolkoztam tanítási órában. Az alábbi fiktív levélnek egyedüli célja, hogy előkészítsen egy vitadél-utánt, melyen olyan kérdésekről beszélhetünk, olyanokról fogalmazhatunk véleményt, melyek, ahogy mondani szokták a levegőben vannak, csak nincs hol és kikkel megbeszélni azokat.

Fiktív levél

Minden tanítványunknak, aki szakkörbe jár, levelet küldünk. Jó, ha a foglalkozás előtti napokban meg is kapják. A levelet a tanár írja, s mellékeli a *Vigas* című költeményt.

A levél szövegezését ekképp képzelem.

Kedves XY!

Arra kérek, gondosan olvasd el ezt a József Attila verset, s rögzítsd első benyomásodat!

Tetszett, nem tetszett, közömbösen hagyott.

Ezek után kezdj vizsgálódásba:

Szerinted igaza van-e a költőnek, amikor azt írja: Inkább segít a vajákosság a beteg emberen „sem-hogy magát miértünk törje, / aki sorsunktól idegen”?

Igaza van-e abban, hogy az „éhes rongyok” nem hihetnek azoknak, akik, nevezzük így, anyagilag magasabb életszinten élnek?

Igaza van-e abban, hogy a nyomorgó, kuli munkát végző nem hihet annak, aki csak „Szívére veszi terhünk, gondunk. / Vállára venni nem bolond...”?

Egyetértés-e az utolsó versszak mondandójával, hogy tudniillik a sorsközösségben élőknek kell összetartaniuk, s hogy csínján kell bánni a bizalommal?

József Attilánál a sorsközösség szociális, mintegy osztály jellegű tartalmat hordoz. Korunkban lehet-e tágasabb asszociációja ennek? Te mire gondolsz?

Tanítanád-e ezt a költeményt a tanórákon?

Elmondanád-e ezt a költeményt szavalóversenyen?

Köszönt: (*Aláírás*)

Vitadélután

A vitát a tanár vezeti. A kérdéseket, a levélben foglaltak szerint, de attól függetlenül is ő teszi fel. Miként az ő tiszte, hogy időközönként összefoglalja a vita állását.

Alakítsunk két tábor! Az egyik csoport tagjai azt igyekeznek bizonyítani, hogy a költeménynek mára nincs érvényes üzenete, gondolatisága korszerűtlenné vált. A másik tábor új aktualitást vél felfedezni benne, s mellette érvel.

Ha a tanítványok köréből csak egy csoportra futja, mert mindenki azonosan vélekedik, akkor két megoldás kínálkozik. Önkéntes alapon, jobb meggyőződésük ellenére is, legyenek olyanok, akik a másik véleményt képviselik – kvázi vitázók –, vagy a tanár vállalja fel a hiányzó szerepkört! Ilyenkor egy tanulót jelölnek ki vitavezetőnek, miután tisztázták feladatait!

Versrendezés

Azokhoz szólunk, akik szívesen gyakorlatoznak az ilyen érvelő, megszólító jellegű, közösségi mondanivalót hordozó költeménnyel, s akik fel is vállalják a közlendőt. Ne feledjük, a költő üzenetét az előadó továbbítja, ám ez hitelesen csak úgy történhet meg, ha ő maga érzékenyen és egyetértően hozzáadja tehetségét a vershez! S ha ez így történik, rangra emelkedik a közvetlenség – „Ne hadd el magad öregem,” „Bús jószág, ne vetéld magad!” – és a köznapiság – „tyúkszemünkre lépnek, / hogy lábunk cipőnkbe dagad” –, súlya lesz a felszólításoknak és a kérdéseknek, s noha komoly dolgokról esik szó, a szegények és gazdagok viszonyáról, az összetartás jelentőségéről, az egész mégis átfűszereződik könnyed nyelvi játékossággal és intellektuális iróniával. *Vigas* a verscím. Önirónia. Ezzel, ennyivel tudok szolgálni, szenvedő társaim.

Nemes Nagy Ágnes

Ekhnaton éjszakája

Mikor lement a térre, már a sátra
a lampionok fényében áztak,
gyertyák üvegek nyakában álltak,
nyári Halottak-napja-fény,
és deszkapolcon porosan
a rózsaszín krepp-papírbabák.

Oldalt tetováltak dombjai,
dinnyék olajzöld bőrén forradásos,
kötőtűvel kipontozott szivek.
Fent fényreklámok hullámzó haja.
Forró szél. Némi szalma.
Sötét volt az az éjszaka.

Ment, ahogy körbezárta
jelenlétének álruhája,
ment mozdulatlan, egy magasvasút
futott fölötte.

Tisztítsd meg az arcod.

*Két tenyered öledbe hajtod,
tenyéröbölnyi vízre hajtod,
harántcsikolt az akarat,
itasd meg, mint egy madarat,
itasd meg, mint egy állatot,
mosd, mosd az arcod és a nap,
melynek minden sugara végén
apró keze van, majd a nap
kezével az arcod –*

Éjszaka. Vásznai súlyosodva
függtek be a fények köz,
a pultok közé, melyek selyemcukor-mód
és úgy csillogtak, mint a hernyók,
gyertyák fulladozása, szélroham.

A régi kertben.

*A kertben volt a százezernyi,
az ostyafényű ég alatt,
a másik arcot kell lenyelni,
s a zöld virág, a bodzaág,
amelyre Judás felköti magát,
s egy csillag némi zöldje fön, n,
a kertben volt a mérhetetlen,
bár volnál olyan kicsiny, szerelmem,
mint egy isten az ostyán.*

És jöttek már tankok.

Fém-hullámhegyek
elől futott az utca kőmederben,
futottak a puha testek fém és kő között,
egy-egy léggömböt húzva még magukkal,
dőlt bódék vászoncsattogásait,
hídkarfák loccsanásait,
távol hamut, és üveg-permetet,
s a hangközökben azt, ami fújt felettük,
azt, ami fújt
fent, fent, a teljes égitest fölött.

Egy mellvéden vetette át magát
a többivel együtt,
együtt, meredeken gurultak,

darabosan, zökkenve hulltak,
fent sorozatok még, ők egymáson át,
mint egy hegyomlás.

Köd volt, amikor újra látni kezdett.
A vízparton feküdt. A nád.
Mellette másik test is az iszapban,
oly hűvösen nyújtózva, oly hanyatt,
mintha külön hó hullott volna rá.
Fölkelt mellőle. Egyetlen mozdulattal
emelkedett föl, mint a füst,
mellőle, vagy belőle fölkelt,
s oly áttetsző volt, amikor feküdt.
Fölkelt, feküdt, egyetlen mozdulattal.

És vitte akkor is, mikor elindult.
Homályosan, a testet vitte még.
Elnyúlt ködök vízszintésében
ment
jobbkezeivel tartva balkezét.

*Szakköri,
versmondókori foglalkozásra ajánlom*

A költő nyilatkozatából

Nemes Nagy Ágnes egy beszélgetés során ezt mondta a költőtársnak, Lator Lászlónak. „Ekhnaton fáraó figurája, amilyen sokrétű, filozófiai, vallási, művészi, társadalmi izgalommal teli figura, egyszerre csak izgalmassá vált számomra. Akkor, amikor egyéb oldalról valami módon szembekerültem néhány olyan kérdéssel, amilyennel minden ember szembe kerül élete folyamán. A halál, a maradandóság, az emberi esendőség kérdései ezek, vagy hogy miképpen lehet élni nehéz körülmények között, szellemi, erkölcsi erőfeszítéssel.”

Mit mond nekünk?

Bízunk abban, hogy a szakkörös magára lel a versbéli Ekhnatonban, közelinek érzi a költemény erkölcsi-ségét, filozófiáját, s megszereti a művet!

A befogadást könnyítő tanári eszközök

- A verset mindenkinek kezébe adjuk. A címen kissé elmerengünk, *várjuk a tanítványi kérdést*: Ki is az az Ekhnaton, az egykor élt reformer fáraó? S feltesszük a kérdést: *Mit ígérhet a cím, Ekhnaton éjszakája?* Az első benyomás fontos, tudjuk. Megérint-e valamiképp a vers, ráérezzük-e a hangulatára, a miénkkel valamiképp közös gondolatára, kedvünk támad-e arra, hogy foglalkozzunk vele, elmondjuk? Ezért jó, ha *a tanár hangosan olvas, a tanítványok pedig követik szemmel a szöveget, netán mormolják is*.
- Ha kisebb társaság van együtt, javasoljuk, *alkossanak párokat*, s együtt fussák át újra meg újra a költeményt, s írják ki kérdéseiket, s beszéljék meg, mi az, ami homályos, ami magyarázatra szorul!
- Itt az alkalom, hogy a vezető, válaszolván a kérdésekre, Nemes Nagy Ágnesről is *szóljon, meg az úgynevezett objektív líráról*, amelyben rejtőzködően, mondhatni szemérmesen van jelen a költő a maga érzéseivel és élményeivel. A jelen költemény egyébként példa erre is. Elmondjuk, hogy ez a versfajta, éppen tárgyiaságával válik alkalmassá, hogy a közlő önmagával helyettesíthesse a lírai hőst. Miközben Nemes Nagy Ágnes szól, s az ő szövegét mondjuk – másként a leíró részeket, másként a dalt –, önmagunk problémáiról, analóg helyzetekről, életünkről vallunk.

- Most viszont *a tanítványok beszélnek*. Kíváncsian várjuk, hogy azelőtt, mielőtt közös szövegelemzésbe kezdenénk, hol és miben fedezik fel önmagukat, a tárgyias részekben az életükre rímelő metaforákat, mi nekik az éjszakai vásár, mi a háború, mi a menekülés, a lírai, dőlt betűs vallomásokban rálelnek-e saját élményeikre? Szinte a verstől függetlenül kellene megszólalniuk. Kaphatunk élményszerű beszámolót. Sor kerülhet belső monológokra, érzéseink egyes szám első személyű kihangosítására, de forró szék jellegű dialógusra is.

Vallomásos (nem drámás) forró szék, kétféleképpen

Ebben az esetben két megoldás is kínálkozik. *A tanár ül a forró székbe, s a tanítványok kérdeznek*. Ennek az az előnye, hogy áttételesen mintához jut az előadó, szabad szuverén módon megfogalmaznia önmagát, hiszen mindenkinek más éjszakai vásár élménye van a nyári „Halottak-napja-fényben”, s mindenki másféle háborúkat élt meg, mindenki másként menekült meg, s mindenki másként próbált tovább élni. A tanár is. *Ha az előadó vállalja a forró székes megpróbáltatást, akkor a társak kérdeznek*. A tanár is természetesen. Megint csak modell értékűen.

A költemény első része (a szaggatott vonalig)

Szarkofágot rajzolunk, majd bele és köré írjuk a lírai hős külső és belső világának fogalmi megfelelőit.

- Próbáljuk megérteni Nemes Nagy Ágnes, úgymint Ekhnaton! Rajzoljunk egy kiterített csomagolópapírra egyiptomi szarkofágot, *egyik felére* írjuk fel – a versből következtetve –, hogy *hol, milyen helyzetben, tárgyi világban élt ez a lírai hős, aki maga a költő, s aki mi is vagyunk!* S hagyjuk ott, a papíron felismerésünk jeleit! Furcsa ez az éjszakai vásár! S feljegyezzük, mi van itt: lampionnal megvilágított sátrak, üvegtartókra állított gyertyák, rózsaszínű krepp papírbabák, tetovált görögdinnyék, fényrek-lámok, magasvasút, árnyékos fény, halottas fény, forró szél, szélroham, majd tankok, felrobbantott híd, városi utcán menekülő áradat, géppisztolysorozat, a vásár szétbombázott bódéi.
- A szarkofág *másik felén jelentetjük meg hősünk belső világát*, a dőlt betűs lírai betétek alapján: magában, egyedül van a vásár forgatagában, varázsszöveget mond, akaraterejét bővíti, hogy váljék tisztává és fényessé, más legyen mint a vásárbéliek, nosztalgiával idézi a régi kertet, benne szerelmét, akivel egygyé szeretne válni.

(Nem kutatunk a költő élete történései között. Még az sem érdekel bennünket, honnan, miféle élményből transzponálódik az éjszakai vásár képébe a magas vasút és a tetovált dinnye, honnan a háborús kép és a menekülés, hol volt az a mellvéd, melyen átvette magát. Mindez noha tárgyszerű, számunkra metafora. Hogy magunkat kereshessük mögöttük.)

A szaggatott vonal alatt

Visszatérünk a szarkofághoz.

Tovább írjuk. Ami rákerülhet egyfelől: iszap, nád, vízpart, emberi test, halott test. Másfelől: újra lát, felkél, fölemelkedik s megy, elindul, viszi virtuálisan a halott testet, viszi az új ember a múltját is, egyensúlyozva halad „jobb kezével tartva balkezét”.

A tanítványok megjegyzéseiből

Az ember élete drámai helyzetekkel telített. Az előadók efféléket mondanak. Akartál valamit, aztán pofán csaptak. Narkóból próbálsz szabadulni, megy is, meg nem is. Életformát váltasz, s nem sikerül. Elhagytak, de megpróbálsz tovább élni. Válás, új élet, de viszed a régit is. Többen fogalmaztak így: Fel kell állni vesztes helyzetből.

„Harántcsíkkolt az akarat” – írja a költő, magát is biztatva, harántcsíkkolt, azaz irányítható.

Petri György

Nem baj, elvtárs, szabadok vagyunk

Szakköri elemzésre ajánlom

Úgy szeretnék
végre, kicsit, fél pillanatig
hinni, remélni, szeretni,

a falvédőről jönni le,
a hat-huszassal érkezni (hova?)
a Keletiből.

Nem megy.

Nem árt, ha valaki a karácsony-
fa díszítése közben
átérezzi az életlen láncfűrész-
fogak nyiszálását,
a rugóig vásó szénkefék finom,
maradékaltan szétporlását,
a túlmelegedett
motor mélyülő hangját.

Vége van.

Nedves fűrészpor keveredik
az elégtelenül elégett
ólmos üzemanyaggal. Nem
lehet
levegőt kapni.

Tudom, persze, persze.

Mégse *bízom*, és *könnyezve se intlek*.

Szép jövőnk? Tudod mit?

Legyél *ily sivár!*

Nekem a jelen kell.

Folytonos, épeszű tevés-vevés.

(Bosszú? Majd, módjával, és csakis ízlés szerint.)

Nota bene: jobbak az *élő* halottak

– ha muszáj,

vonás, lehetőleg

csak felelősségre.

Üdvös rettegés

önmagunktól nem ártana, de lazán!

Szociál? Liberál? Sürgősen tisztázandó, de:

lássuk majd meg!

Élvezzük a menet közbeni

kerékcsereét. Fel kéne.

A kávé? Odateszed?

Kelni? Szabadulni? Már?

Nehogy örüljek!

Túlelég, ami történt.

Vége van.

Megjegyzés

A költemény a rendszerváltás után született, s magán hordja a Petri-költészet jellegzetességeit; a hagyományos költői eszközök negligálását, a köznyelv beszüremkedését, vendégszövegek beépülését, a távolugró asszociációkat, s a politikai közéletiség jelzéseit.

Pedagógiai szándék

Nem árt, ha iskolai keretek között is találkozik a tanuló azzal a kívánatos értelmiségi magatartással, hogy meg kell nézni a dolgok másik oldalát, s becsülni kell az érzékeny gondolkodó székepszisét.

Javaslat a kollégáknak

Ne beszéljenek a költőről, a nevét se említsék, csak az elemzés végén! Egyet el lehet árulni, hogy a költemény a kilencvenes években született.

A vers címéről

Jó, ha kiscsoportokba tömörülnek.

Tanári kérdés: Miről szólhat az a vers, amelynek ilyen provokatív, ellentmondást hordozó címe van?

Tanári kérdés: *kötött mondatkezdéssel válaszoljanak!* Ezt a mondatot olyan valaki mondhatta valakinek vagy valakiknek, aki... – és ezután határozzák meg a valaki illetve a valakiknek a helyzetét, hovatartozását, indítékát.

Improvizációs játék, a vers címére

A kiscsoportok rögtönözzenek életjátékot, amelyben ez az egy mondat, a cím hangzik el! Hogy az életjáték elején, végén, egyszer vagy többször, az már az improvizáció megalkotóin múlik. A kötött mondatkezdésű játék tapasztalatainak birtokában megállapítjuk, hogy az életjáték, elvtárrsal vagy anélkül, olyan szituációban hangozhat el, mely arról tudósít, hogy megszabadultunk valamitől de nem igazán örülünk neki. Még akkor sem, ha mi akartuk a szabadulást.

A vers olvasása

Többször is fussanak neki! Hangosan s némán. Tegyék fel a kérdéseiket! Mi az, amit nem értenek, mi az, ami nem világos?

Némely szóról, mondatról az elején már kiderítjük, hogy vendégszöveg a versben, József Attilától. A tankönyvekben megtalálják. Legyen kéznél, hátha össze akarják vetni a vendégszöveget az eredetivel!

A vers parafrázisa

Mi van a mondatok között? Miféle ember a közlő? A költő?

Egyes szám első személyben írják le (kiscsoportonként), majd olvassák fel (ők jelöljék ki a tolmácsolót!) a vers „tartalmát”, amely akár így is hangozhat: Szeretnék naivan hinni, hogy minden szépre, jóra fordul. De képtelen vagyok rá, mert miközben a metaforikus karácsonyfánkat díszítjük, az új rendet, hallom, érzem és tudom, mit szenvedett ez a karácsonyfa, míg vágták, hogy díszíthessük, s hogy már én is csak kapkodom a levegőt. S nem érdekel a szöveg a szép jövőről. Én a jelent szeretném lakhatónak tudni. Ehhez viszont hozzátartozna azok felelősségre vonása, akik nyiszálták a fát, s megrontották az életet. Hogy miként lesz tovább? Nem tudni. Lesz-e váltás? Egy biztos, olyan felszabadulás, amelyről József Attila álmodott, olyan már nem álmatom magam. „Túlelég, ami történt.”

Ha másféle a parafrázis: mindent fogadjunk el! Csak kérdezzünk, mi, miért!

Megszabadultam valamitől. Örölnöm kellene, de kísért a múlt

Kiscsoportos játék: Beszélgessenek, hozzanak személyes vagy olvasott példákat! Ezek közül a leginkább konfliktusra épült játsszák el! Szereposztástól a rendezésig, minden az ő gondjuk legyen! Utána megbeszélés. (Az én tanítványaim kapcsolatok megskatizásához fűződő konfliktusokat elevenítették meg.)

A tanár a költőről

Befejezésül közöljük a legfontosabbakat, amit Petri Györgyről tudni lehet! S olvassunk verseket tőle! A hangja is megmaradt. S művei lemezen: Vallai Pétertől.

Tamási Áron

Teremtett világ

Mit ígér a cím?

Mielőtt még elolvastuk volna az elbeszélést, tettem fel a kérdést.

A főiskolai hallgatók válaszaiból: A teremtett világ maga a világmindenség, a Föld, természeti csodáival. A teremtett világ azonos Isten alkotásával. A teremtett világ a mű, melyet az író alkot.

Eloolvassuk a novellát, az utolsó fordulatig

Aláhúzzák azokat a sorokat, melyek a címmel összefüggésben állnak.

Ilyen mondatok kerülnek a táblára:

„Ilyen volt a reggeli teremtett világ.”

„Elgondolkodik (Lőrinc) az örökkévaló mesteren, aki olajozza a nyekergő világot.”

„Nem tetszett Lőrincnek, hogy két zsömléről nyolcra fordult a világ.”

„Az a legnagyobb dolog: világot teremteni.”

„Úgy érezte, hogy kicsiben ő is világot teremtett.”

Beszélgetés a mondatokról

(A szöveg összefüggésében kitér a *világ* fogalom többféle jelentése.)

A tanár magának

A modern nyelvfilozófiák, a szemantika, megkülönböztetésként a valóságos világtól, teremtett világnak tekintik magát az irodalmat. „Az irodalmi műalkotás fikció, és mert nyelvi úton jött létre, ezért teremtett világ, éppen ezért más megközelítés, más törvények érvényesek rá, más, mint a megragadható valóságra.” (Szász László)

Kiscsoportok instrukcióira monológ

Arra kérem őket; olvassák újra a novellát, onnantól kezdve, hogy Lőrinc egyedül marad. Olvassák addig, míg ki nem megy az utcára csordapasztorokat és napkeleti bölcseket keresni!

A kiscsoportból egy valaki jelenítse meg a novella hőstét, s belső monológban fogalmazza meg, hogy miért kellett faragnia, azaz teremtenie, miért azt, amit! Essék szó a monológban arról is, ami konkrétan nincs a novellában, de az előzményekből sejthető, miféle ösztönzésre kezd neki az alkotásnak!

Ha van játékos, legyen a kiscsoportban dramaturg is és rendező is! Térbe komponáljanak, hozzák helyzetbe a játékost! Adjanak instrukciót!

Megbeszélés

A bemutatók nyomán feltevődött az a kérdés is: mi motiválja az alkotót? A válaszok summája: hiányérzet; a kipróbálom magam ambíciója; valamiféle minta, én is meg tudom csinálni; hajlam, szokások; vágyakozás az elismerésre; a narkotikum adta bátorság; önmagam megfogalmazása.

Mindez személyes példákkal „élményesítve”.

Lőrinc helyében

A kérdés: képzeljék magukat a tizennégy éves Lőrinc helyzetébe, a maguk személyiségével! Mit tettek volna azután, hogy az asztalosné boldog karácsonyt kíván, s rájuk szakad a magány? Eddig a család melegében töltötték a szent estét, most meg...

A hallgatók játékból a következőkre lehetett következtetni:

Fát rak a tűzre, bámulja a lángot, s az otthoniakra gondol.

Hozzá sem nyúl az ételhez, sírdogál.

Azon törné a fejét, mint álljon bosszút.

Leissza magát, s kimegy az utcára.

Ott hagy mindent, és hazamegy a szüleihez.

Süteményt kezd sütni, hogy elfoglalja magát, közben sírdogál, majd megnyugszik.

A novella befejezése, ahogy a kiscsoportok elképzelik

Mielőtt Lőrinc bevinné az állatokat. Mit gondolnak, hogy fejeződik be a novella?

S hogy fejeznék be ők?

(Drámai véget egyik csoport sem szánt az elbeszélésnek. Átjött például a szomszédasszony, jó szóval és meleg étellel.)

A Tamási-féle befejezés ismeretében: Mi változott meg Lőrincben reggeltől estéig?

A három kiscsoport különböző feladata:

- *Az egyik csoport:* Mi történt attól a perctől kezdve, hogy Lőrinc elolvasta a karácsonyi üdvözlőt? Csak az eseményt mondják el, kommentálás nélkül!
- *A második csoport:* Mi zajlódott le Lőrincben? A belső folyamatot hangosítsák ki!

- *A harmadik csoport:* Fogalmazzák meg, vagy elevenítsék meg, hogy érzi magát Lőrinc reggel és este! Mi az, amit tudott a világról reggel, s mi az a más, több, amit este?

A tanár megjegyzése

Az idill széttörik. Vége a gyermekkornak. Lőrinc ölt. Lőrinc felnőtt.

Fantáziajáték

Játszódjanak el a gondolattal, ugyan milyen ifjú lesz Lőrinc 18 éves korára, amikor Erdélyben 1938-at ír-nak! Milyen lesz az élete 1945-ben, 1956-ban és 1990-ben?

Ez persze már külön óra, külön program. Ez már tisztán drámajáték.

Örkény István

Ballada a költészet hatalmáról

A körúton állt ez telefonfülke. Ajtaja sűrűn nyitódott-csukódott. Az emberek megtárgyalták ügyes-bajos dolgaikat, fölhívták a lakáshivatalt, megbeszéltek egy találkát, pénzt kértek kölcsön a barátaiktól, vagy féltekenységükkel gyötörték kedvesüket. Egy idős asszony, miután visszaakasztotta a hallgatót, egyszer neki-dőlt a készüléknek, és sírt. Ilyen eset azonban csak ritkán fordult elő.

Egy napsütéses nyári délutánon a fülkébe lépett a költő. Fölhívott egy szerkesztőt, és így szólt:

– Megvan az utolsó négy sor!

Egy piszkos papírszeletről felolvasott négy verssort.

– Jaj, milyen leverő! – mondta a szerkesztő. – Írd át még egyszer, de sokkal derűsebben!

A költő hiába érvelt. Hamarosan letette a hallgatót, és eltávozott.

Egy ideig nem jött senki, a füлке üresen állt. Aztán megjelent egy javakorabeli asszony, feltűnő kövér termettel, feltűnő nagyságú keblekkel, nagy virágos nyári ruhába öltözött. Ki akarta nyitni a füлке ajtaját.

Az ajtó nehezen nyílt. Először nem is akart kinyílni, de aztán hirtelen kivágódott úgy, hogy valósággal visszalökte az utcára a hölgyet. A következő kísérletre az ajtó olyan módon válaszolt, hogy az már rúgás-nak is beillett. A hölgy hátratántorodott, és nekiesett a postaládának.

Az autóbuszra várakozó utasok odacsoportosultak. Kivált közülük egy aktatáskás, erélyes fellépésű fér-fi. Megpróbált benyitni a fülkébe, de olyan ütést kapott az ajtótól, hogy hanyatt esett a kövezeten. Mind többen és többen gyűltek oda, megjegyzéseket tettek a fülkére, a postára és a nagy virágos hölgyre. Egye-sek tudni vélték, hogy magas feszültségű áram van az ajtóban, mások szerint a nagy virágos hölgy meg a cinkosa el akarták rabolni a készülékben lévő érméket, de idejében lefűlelték őket. A füлке egy ideig némán hallgatta oktalan találgatásukat, aztán megfordult, és nyugodt léptekkel elindult a Rákóczi úton. A sarkon éppen pirosat jelzett a lámpa, a füлке megállt és várt.

Az emberek utánanéztek, de nem szóltak semmit; minálunk semmin sem csodálkoznak, legfőljebb azon, ami természetes. Megjött az autóbusz, elvitte az utasokat, a füлке pedig vidáman ballagott végig a Rákóczi úton a verőfényes nyári délutánban.

Nézegette a kirakatokat. Elácsorgott a virágüzlet előtt, egyesek látták bemenni egy könyvesboltba, de le-het, hogy összetévesztették valaki mással. Egy mellékutcai italboltban felhajtott egy kupica rumot, aztán végigsétált a Dunaparton, és átment a Margitszigetre. Az egykori kolostor romjainál meglátott egy másik telefonfülkét. Tovább sétált, aztán visszafordult, végül átment a másik oldalra, és tapintatosan, de kitartóan szemezni kezdett a túlsó fülkével. Később, amikor már sötétedett, belegázolt egy virágágyba a rózsák közé.

Hogy éjszaka mi történt a romoknál, mi nem, azt nem lehet kideríteni, mert a szigeten rossz a közvilágí-tás. De másnap a korai járókelők észrevették, hogy a romok előtti füлке tele van dobálva vérvörös rózsával, a telefonkészülék pedig egész nap tévesen kapcsolt. A másik fülkének akkor már hült helye volt.

Ő pirkadatkor elhagyta a Szigetet, és átkelt Budára. Fölment a Gellérthegyre, onnan hegyen-völgyön át a Hármashatár-hegy csúcsára kapaszkodott föl, aztán leereszkedett a hegy oldalán, és nekivágott az ország-útnak. Soha többé nem látták Budapesten.

A városon kívül, a Hűvösvölgy utolsó házain is túl, Nagykovácsi községtől azonban jóval innen van egy vadvirágos rét. Akkor csak, hogy kifulladás nélkül körbe tudja futni egy kisgyerek, s olyan rejtve él a ma-

gas törzsű fák közt, mint egy tengerszem. Túl kicsi még ahhoz is, hogy valaki lekaszálja; ennél fogva nyár közepén már derékmagasságig nő rajta a fű, a gaz meg a virág. Ez az a hely, ahol a fülke letanyázott.

A kirándulók, akik erre vetődnek vasárnaponta, nagyon megöriülnek neki. Kedvük támad megtréfálni valakit, aki még az igazak álmát alussza, vagy eszükbe jut hazatelefonálni, hogy tegyék a lábtörlő alá az ott-hon hagyott kulcsot. Belépnek a fülkébe – mely kissé rézsút dőlt a puha talajon –, s miközben az ajtón utánuk hajolnak a hosszú szárú vadvirágok, fölveszik a telefonkagylót.

A készülék azonban nem ad vonalat. Ehelyett négy verssor szólal meg a telefonkagylóban, olyan halkán, mintha hangfogós hegedűn... A bedobott pénzt a készülék nem adja vissza, de amiatt még senki sem tett panaszt.

Mire utalhat a cím? (Tanítványi válaszok)

- A ballada szó arra utal, hogy drámai, sorsfordító lehet a költészet hatása.
- Azért ballada, mert nyomozni kell, mi is lehet a sorok mögött.
- Azért ballada, mert a hatás titokzatos.
- A mai költészetnek nincs is hatása.
- A költészet nem független a mágiától, tehát lehet hatása.
- A költészetnek csak afölött van hatalma, aki kereső, aki nyitott, aki önmagával is elégedetlen.
- Aki képes hatást gyakorolni, az hatalommal rendelkezik.
- A költészet művészet. Minden művészet képes hatást gyakorolni.

Kiscsoportos feladatok (a novella elolvasása után)

Fogalmazzák meg zanzásítva, tömörítve az Örkény novella „tartalmát”!

Egy a sok közül: A költő szerkesztőjének telefonba olvassa verse utolsó négy sorát. Az arra kéri, hogy vidámabbra dolgozza át a művét, mert így leverő. A költő mindhiába érvel, majd eltávozik. Ám a telefonfülke, amely hallotta a verset, fellázad, s különböző emberektől ismert kalandok után elhagyja Budapestet, s egy erdei réten, ahol felüti tanyáját, minden telefonálónak, azok öröme, a költő négy sorát mondja el.

A szerkesztő, hatalmánál fogva, szelídre akarja átíratni a költő versét

Előzetes megbeszélés után mutassanak be egy kitalált jelenetet erre a témára! Derüljön ki, milyen korban, korszakban játszódik a történet! S hogy milyen befejezést kap a konfliktusjáték, határozzák meg ők maguk!

Járják végig a fellázadt telefonfülke útját

A telefonfülke, miután meghallotta a költő versét, emberi tulajdonságokat vett magára, antropomorfizálódott. Tehát beszél is. A kiscsoportok fejtsék meg, miről szólhatott az a négy sor, s annak szellemében jelenítsék meg a fellázadt telefonfülke útját, szerepjátékban elevenítődjék meg az agresszív telefonfülke, a szerelmi kalandot kezdeményező, és a természet magányába visszavonuló, másoknak örömet szerző megelevenedett civilizációs tárgy! A játzóktól kérjünk pontos karakterábrázolást! A kiscsoportok vétezzék fel játékosait a megfelelő instrukciókkal! (Az én tanítványaim szerint a szabadságról szólt a négy sor, arról, hogy jó volna élni kötöttségek nélkül, felelősség nélkül, konvenciók nélkül. Ennek a jegyében járták végig a telefonfülke útját.)

További lehetőségek

Rendeztetek kerekasztal beszélgetést arról, van-e a mai költészetnek hatalma! Hozzatok érveket, vitázzatok! Hívjatok szakértőt!

- Készüljön groteszkból novella! Korrajzot fest, s ábrázolja a költőt, akinek a verse akkora hatást gyakorol a telefonfülkére, hogy azt az életet éli tovább, amelyet maga a költő szeretne.
- Készüljön mese az Örkény írásból, a tündérmesék elemeinek felhasználásával!
- Tegyenek kísérletet az el nem hangzó vers négy sorának megfogalmazására! Prózában, szabadversben, kötött formában. Dallamot is szerezhhetnek hozzá.

Kérdések, javaslatok, melyekre lehet válaszolni

- Van-e olyan vers, amelyhez visszatérően hozzászólnál? Mikor, milyen lelkiállapotban?
- Szoktál-e üzeni verssel? Kiknek, mikor, miért?
- Szoktál-e versrészletet idézni? Ha emlékkönyvbe írtál, saját vagy mások sorait védted be?

- Legyen négysorosod, olyan amelyen nevetnének a nagykovácsi réten!

Mándy Iván

Előadó mondja...

Egyszer korában mentem az egyik tanulóotthonba. Könyvekről kellett beszélnem, persze. Hogy miről? Tudom én azt?! Olyan kolhozodolog, traktorosbrigád meg egy félkarú katona, aki egy szobrot néz a kertben. „*Jó, jó, öregem, nem hallja senki. Az a pofa hullarészeg a szomszéd asztalnál. Igaz, mit lehet tudni...*” Azt hiszem, villanyszerelő-tanulókhoz küldtek. Az otthonuk régebben garnizálló lehetett, a Körút mellett egy sötét kis mellékutcában. Nők sétálhattak arra, akik már meg sem szólják az embert, csak néznek. Mint az ötvenfilléres nők a Ferdinánd híd alatt. Az otthon kapuja oly kopott és mord, mintha húsz éve nem nyílt volna meg senkinek. Fölötte a tábla. – Kulich Gyula Tanulóotthon. – Hát Kulich Gyula, amíg ide került, ebbe az utcába?...Elhurcolták, kivégezték?

Nyurga, pattanásos arcú fiú volt a kapus. Őlében lábas, torka bekötve. Krumplit kanalazgatott. Fölötte a falon: – Példaképük a hős lenini Komszomol. – A folyosón, vékony dróton csüngött egy villanykörte. A kapus rám nézett.

– Könyvankét? Vezessétek föl az elvtársat.

– És már egy zömök, kék inges gyerek ugrált előttem. Kanyargó csigalépcsőn vezetett föl az igazgató irodájába. Oldalt egy-egy vasajtó, de mintha semmi sem lenne mögötte. Sok mindent szerettem volna megkérdezni a gyerektől. Hol dolgozik? Honnan került ide? Mióta van az otthonban? – Úgy éreztem, nem szívesen felelne. Egy pillanatra megállt, visszaneézett. – Árvaházi növendék, kinőtt ruhában. Egy ajtóra mutatott.

– Az igazgató.

– Beléptem a szobába. A jól fűtött kis szoba, fikuszaival, szőnyegeivel, valahogy nem is tartozott ehhez az épülethez. – Szabadság! – Senki sem köszönt vissza. Üres volt a szoba. Aztán kinyílt egy oldalajtó, szinte a falból. Ketten jöttek be. A szőke bajuszos olyan kenetteljesen mosolygott, akárcsak egy fiatal református pap. A falu derék lelképásztora. A másik megigazította szemüvegét.

– Nem akar beszélni. Hazudik.

Mögöttük, az ajtó résén egy vörösös, dagadt kezét láttam a szék támláján. Moccant a kéz, az ujjak fölemelkedtek. Aztán a lötyögő nadrág, ahogy ráborult az ormótlan cipőre.

– Nem mondja meg, hogy ki vitte oda, a bibliakörbe.

– És hogy ott nemcsak imádkoztak!

Hirtelen rám nézett a szőkebajuszos. – Az elvtárs? Ja igen, a könyvankétra jött! De hiszen még korán van!

Kicsit közelebb mentem hozzájuk. – Természetesen, még van időnk.

Egymásra néztek. A szőkebajuszos megint mosolygott. – Vár az elvtárs, ugye? Vannak itt képeslapok. Voltak képeslapok. De nem sokat törődtem velük, ahogy azok ketten ismét magamra hagytak. A fikuszt néztem az ablakban, aztán az ajtóhoz léptem. Elég tisztán lehetett hallani.

– A ruhát honnan kaptad, SziJJas, azt mondd meg, honnan kaptad?

Lassan, tagolva jött a válasz: – Innen, az otthonból.

– És akkor velünk akarsz kibabrálni? Hogy ott csak imádkoztatok... Azért néha másról is beszéltetek, mi?

Megint akadozva: – Bibliát olvastunk.

– Kiket vittél magaddal innen az otthonból, kiket vittél? – Felcsattant a hang. – Itt zabálsz, itt alszol, és közben... – Megint halkan. – Kiment veled Hrabovszky, Futó, Bán... látod, hogy tudjuk... hát még?...

Csönd lett. Belelapoztam az egyik képeslapba. Láttam, hogy remeg a kezem. – Majd nyílik az ajtó, és megint az a vörösös, széltől kifújó kéz a szék támláján. Meg aztán mintha az a fiú tudna rólam ott a másik szobában. Ezt éreztem, Kürti. Nem tudtam, mi az a csönd odaát. Talán kimentek egy ajtón, és őt elvitték? Vagy hirtelen behívnak, hogy én is lássam? Ott állok majd előtte. Milyen lehet az arc? A vallatók szemébe néz, vagy lehajtja a fejét?

Nem hívott senki. Álltam, könyvvel a hónom alatt.

Fekete hajú fiatalember lépett a szobába. Összedörzsölte a kezét, felém hunyorított.

– Tart még?

Az ajtó felé biccentett. Minden olyan friss volt rajta. Sima, rózsás arcbőre, fehér inge, járása egy népi táncosé. Ragyogott a tekintete. Hozzám jött, és megint az ajtó felé biccentett.

– Elkaptuk a tagot. Szép kis mese volt azzal a bibliakörrel. Egy lelkész vitte oda, egy angol lelkész. Lelkész, mi?... Nem rossz! – Fölnevetett.

Bólogattam, mosolyogtam, és még mondtam is.

– Elkaptuk a frakkját...igen, igen...

– Az elvtárs tartja az előadást? Rövidesen kezdhetjük. Már gyülekeznek a fiúk.

Végigsimított az állán, aztán belépett a másik szobába a többiekhez, és már onnan hallottam a hangját.

– Nem kell beszélned, SziJJas, dehogyis kell! Nem kényszerít senki.

Valaki csöndesen vihogott – megreccsent a szék. Mindjárt ütik, az arcába vágnak... De nem, semmi sem hallatszott. Csak éppen, ahogy egy kocsi zörgött az utcán, és az üres kannák egymáshoz ütődtek.

Megpillantottam egy képet. Ott lógott velem szemben, és az arc biztatóan mosolygott a keretből. Hány helyen láttam már ezt a barátságos, kövér arcot!... Ahogy munkásokkal beszélget az üzemben, aztán aratás közben búzkalással, gyerekek között, ahogy ölbe kap egy kislányt, kenyeret szel egy parasztház udvarán, és mosolyog, mindig mosolyog, mint mos is, amikor a másik szobában...

„Szépek a fenyők az ablak előtt, szépek a piros padok, tavasszal majd kiülünk és napozunk, ülünk a padokon, lehunyjuk a szemünket, és süt a nap...”

„Mit szaglászott itt ez az alak?”

Ott álltam a kép alatt. A kövér arcából derűsen rám hunyorított a két apró szem. – Mi baj lehet? Nincs semmi baj, amíg veletek vagyok.

A fiú hangját hallottam a szomszédból.

– Az utcán aludtam, amikor nem voltam az otthonban. Két éjjel aludtam az utcán. Akkor gondoltam, visszajövök.

– Visszajöttél, Szijjas!... Szép tőled, valóban szép... Igazán kár, hogy nem rendeztünk neked egy kis ünnepélyt, mi, Szijjas, egy kis ünnepélyt? És megkérjünk, hogy vidd csak a fiúkat a bibliakörbe!

– Én nem... én senki se hívtam... Senkit se vittem.

– Ne fáradj, Szijjas! Ezt már a Futó elmondta. Két éjszaka távol maradtál. Miért?!

– Elmentünk egy kicsit a barátaimmal, aztán már nagyon késő volt...

– Elmentetek a barátaiddal? Kétszer egymás után? Szijjas, hová vezet ez? – Szelíden dorgálóvá vált a hang.

– Miféle hazugságba keveredtél?... Mi nem haragszunk rád, Szijjas. Más mondok! Sajnálunk téged. Most el kell hogy menj innen, el kell hagynod az otthont.

Olyan csöndes volt a hang, akárcsak egy betegnek olvasna fel valamit. Hirtelen felcsattant.

– Ne hidd, hogy eltűnhetsz!

Akkor már nem voltam egyedül a szobában. A szókeabajzos állt mellettem, meg az a népi táncos.

– Kezdhettek az előadást!

Mit tehettem volna... Egy ember, könyvvel a hóna alatt...

„Megint itt sündörög ez az alak? ... Láttad már őt a Zokogóban? ... Ki lehet?”

Az előadóterembe vezettek. Mögöttem maradt a szoba azzal a fiúval. Újra lépcsők és folyosók. Körülöttem dobogó lépések. A fiúk gyülekeztek az előadásra. Lent, a földszinten trombita recsegett. Sorakoztak a brigádok. A Ságvári brigád, az Oleg Kosevoj, a Táncsics brigád... És a fiú, akit vallattak? Most kísérik föl a szobájába? Talán a holmiját csomagolja. Mögötte pedig beszélnek.

Turkálnak a táskájában, röhögnek rajta. El kell hagynia az otthont. – Vagy már jönnek érte? Elviszik? Ott áll a szobában. Ott áll, és vár.

Megnyílt előttem a terem. Egy asztal odafönt a dobogón – vizeskancsó pohárral. Tölthetek, ihatok.

A fiúk bevonultak, elfoglalták helyüket a hosszú fapadokon.

– Felkérjük az előadó elvtársat...

Felálltam, és az ajtó felé néztem. Látni akartam végre a fiút, aki ott áll kis táskájával.

Üres volt az ajtó.

Fönt, a magasán az arc. A derűs, kövér arc. Velem volt itt is. Mindenhová elkísért.

Ceruza kopogott mellettem az asztalon, a kultúros ceruzája. A kultúros tenyerébe dütötte a fejét, és oldalt rám nézett. Várt, figyelt. Aztán majd megírja a jelentést. Hogy valamit nem emeltem ki a könyvből, a párt vezető szerepét, a párttitkár szerepét... Több jelentést is megír.

De akkor én már elkezdtem.

– Barátaim, ez a regény...

Közben az ajtó felé néztem. Miért ment ki az igazgató?... Már vissza is jött. Megáll a falnál, összefonja a karját, és rám néz. Milyen kicsi az ara.

A terem végéről hallottam a hangom. Olyan idegen. Olyan poros. Csak ne értsem, mit beszélek, csak ne halljam!...

Egyszerre ott állok, és tapsolok. Előbb a kultúros ugrott fel. Ütemesen összeverte a tenyerét, mint egy varázsló, amikor szellemet idéz. A többiek is tapsoltak, valósággal dübörgött a terem. És az arc sem csalódott bennem odafönt, a mi szeretett apánk, ennek a nagy családnak az apja. Megtettem a magamét. Igen, igen, a mi előadónk, a mi derék előadónk.

Az igazgató közelebb jött.

– Előadásában helyesen mutatott rá az elvtárs a férfias bátorságra, az öntudatos fegyelemre. És itt meg kell említenünk, hogy otthonunkba befurakodtak olyanok is...

Álltam az asztalnál. Az igazgató az ellenségről beszélt. Az ellenségről, aki befurakodott az otthonba. Felcsattant a hang.

– Éberség, elvtársak!

Megint csönd... Rám néztek. Lassú hullámváz a padok és a székek között. Mintha meghasadna a fal, kettéválna a mennyezet... – Kezem a vizespoháron. Ki ez, aki elem lép? Mit akar?

– Máskor is jöjjön az elvtárs!

Semmi baj, érted, Kürti, semmi! És az elvtárs megy, máskor is, persze... Viszi a könyvet a Magyar Pamutba, a Ganz Hajóba, a Kispesti Paplanba.

Mindenhova megy az elvtárs.

Az a fiú ott ült a széken. Csak ült előttük. Az övök volt, zabáltak belőle törvényt, igazságot! Azt mondták, állj fel! Azt mondták, lépj a falhoz, arccal a falhoz, szorosán a falhoz...

– Berúgtál, Ambrus!

Kürti fölrángatta a barátját.

Ambrus, ahogy föllált, egyszerre megmerevedett. Akárcsak megnémult volna, mint egy rossz, hamis próféta, kinek a szájára vertek. – Úgy kellett kicipelni.

Dülöngélve, összekapaszkodva mentek a sötét utcán. Mintha most éjszaka indulnának kültelki tanulóotthonok, poros nőegyletek felé, hónuk alatt a könyvvel. Előre a sárban Kispest felé, Remetekertvárosba, Kelenföldre... Mennek az előadók, részegen, álmosan, elhülyülve – a sárba, az éjszakába...

Egy rendőr nézte őket a sarokról. Elhúzta a száját, mintha köpni akarna.

– Értelmiség!...

*Ajánlom ezt a Mándy novellát szakkörösöknek,
egyetemre készülőknél,
felnőtt továbbképzések résztvevőinek*

Nevelés novellával

A novella, mint az irodalmi nevelés eszköze

Mint minden irodalmi mű, ami rangos, a novella is több jelentésüzenetet hordoz, személyre bontható. Mivel író által teremtett világba lépünk be, amikor olvassuk, még ha a történet valós vagy annak hat, működni kezd a polivalencia. Az epikus történet visz valahonnan valahová, ha egy szálú novelláról van szó, ám az értelme attól más és más, hogy az olvasó-befogadó milyen szemszögből látja, az élmények, az asszociációk, a kapcsolódások miféle tartományából. A tanítási órák feladata, pontosabban a közvetítő tanáré, hogy segítsen a behatárolódásban, a fókusz kijelölésében. Ne feledjük, a novella éppen azért, hogy eseményszálat gombolyít, lehetőséget biztosít arra is, hogy a művészi hatás folyamatában ne csak gondolkodó – érző énünk vegyen részt, hanem alkotó – cselekvő szellemiségünk is. A konfliktusokat megélhetjük, és újraformálhatjuk, a történetet magunk is megalkothatjuk, az epikát dramatikus mozzanatok szerepjátszós gyakorlatáival gazdagíthatjuk.

Barbara Hardy írja, hogy „Az elbeszélő módot nem kizárólag művészek által alkalmazható esztétikai formaként kell kezelni, hanem olyan elsődleges szellemi tevékenységként, melyet a valós életből a művészetbe emelünk át.” Ez a megállapítás a mi novellaelemző metodikánkban úgy módosul, hogy az elbeszélő módot mint esztétikai formát úgy kezeljük, mint olyan lehetőséget, melyet a művészetből – a megértés végett a valós életbe helyezünk át. Ez az áthelyezés jelenti hasonló történet elbeszélését, a főhős gondolatainak monológyszerű kivetítését, epikus helyzetek dramatikus asszociációját, a novella történésének más és más szemszögből való megvilágítását, kinagyítását, filmszerű rögzítését stb. Mindezt akkor, úgy és avégett, amikor annak eljött az ideje a közvetítő tanár és a tanuló partnerei együttműködésében.

Miért Mándy, és miért Az előadó mondja?

Mintha a tankönyvírók nem fedezték volna fel a novellista Mándyt a kiskamaszok számára! Vagy én nem olvastam azokat a szöveggyűjteményeket. Máskülönb is fontos írásnak tartom ezt az elbeszélést, üzenet-hordozónak, elemezhetőnek.

Mi sem lehet lényegesebb annál – gondolom én, mint hogy érzékeny, serdülő korban szembesüljünk efféle problémákkal –, mit vállalhat fel a lelkiismeretünk, mikor a privát élmény és az erkölcsi törvény ütközik. Adhatunk-e felmentést magunknak, vagy kapunk-e felmentést, ha a hatalom szorításában megalkuvóan – szolgál, ostoba módjára – viselkedünk? Az én novellaolvasatom szerinti felismerés fogalmazódik meg a kérdésekben. Másnak másról is szólhat az említett Mándy-írás. Furcsállom azt is, hogy milyen keveset és milyen hangsúlytalanul szólnak az elmúlt negyven év kemény és puha diktatúrájának morális konfliktusáról, értelmiségi lények magatartásáról. Bevallom, e novellaelemzéssel magam is adósságot törleszték. Könnyí-

tek a lelkiismeretemen. Ugyanis a Mándy ábrázolta időszakban voltam ifjú tanár, azaz előadó, aki valószínűleg magam is mondtam. Egy darabig legalábbis.

Egyébként is a Kosztolányi utáni időszak egyik legjobb elbeszélője Mándy Iván, és ez a novella arra vár, hogy felfedezzék az amatőr előadók. Kitűnően mondható, olyan, mint egy monológ, mint egy lelkiismeret-könnyítő kitárulkozás.

A novella elemzésének egyik lehetősége

Előjátékok, mielőtt el(fel)olvassuk

1. Szoborjáték. A novella érzelmi megélését erősítendő egyszemélyes magatartás-szobrokat alkotunk. Nagycsoportos feladat ez, egymás mellett, a térben ki-ki önmaga alkotja meg önmagát, a tanár instrukciójának megfelelően olyanná, mint aki fél, akit gyötör a lelkiismeret, akit kihallgatnak, aki hamisan beszél, aki elnököl, aki a társait figyel, mielőtt cselekedne, akinek beszédképessége van. Aki spicces, aki részeg, aki szorong (ilyenkor nincs elemzés és értékelés, mindenki önmaga van pillanatnyi és változó szobraként).
2. Kiscsoportos szituációs gyakorlatok. Kihallgatási jeleneteket hozunk létre. Szerepek. Egy vádlott, három kihallgató. A csoport tagjai maguk osztanak szerepet, amiként maguk beszélnek meg a szerephelyzeteket is; ki kicsoda, ki miféle figura, kinek mi a feladata.

A lényeg: ideológiai, politikai, lelkiismereti okok miatt tartóztatták le a vádlottat. Más és más korszakban vagyunk, s ennek következtében más a stílus, a hangnem, és mások a módszerek. A kihallgatási szituációt a tanár kínálja fel. Választhatnak saját elképzelés szerint is a tanulók.

Ajánlatok: a) az inkvizíció börtöne Spanyolországban, b) árvaház Angliában Twist Olivér korában, c) iskolai fegyelmi Nyilas Misi Magyarországon, d) Szovjetunió 1932-ben. A vádlottat ráveszik, hogy vallja be, amit nem követett el. e) Napjaink Amerikája. A kiscsoportok bemutatóit elemzés követi. Kiderül, miként ismerik és érzékelik a játszók a különféle társadalmi rendszerek hatalmi struktúrájában a kihallgatások légkörét, hangnemét. Az is hasznukra válik, ha szerephelyzetben közel kerülnek a vádlók és a vádlottak lelkiállapotának érzékeléséhez. El szokott hangozni a kérdés, ki hogyan érezte magát szerepében.

A novella felolvasása

Az előjátékok után kerül sor a novellával való találkozásra. A tanulók előtt szöveg, szemmel követik a tanár olvasását. A tanár úgy olvassa a szöveget, hogy a beszédhelyzetből rájöjjenek, hol és mikor játszódik le Mándy Iván története! Ami nem tisztázódik olvasás közben, de a jó értéshez nélkülözhetetlen, arról a tanár beszéljen! Informálja őket!

Fókuszban a novellabeli előadó személye

Kiscsoportos feladatok:

- a) Négyfőnyi közösségeken beszéljék meg, ki is ez az Ambrus nevű előadó! Mi az, amit elárul róla az író? Egészítsék ki a figurát, amiként megjelenik előttük! Eleveítsék meg szóban! Láttassák alakját, jellemét! Szóljanak szokásairól! Milyenek gondolják a családi életét? Ugyan mi a foglalkozása? Miért húzza el a rendőr a száját, mintha köpni akarna, és miért mondja: értelmiség. És miért a rendőr ítélkezik. Vajh ebben az író ítélete is benne van?
- b) Az előadó monológja. Közvetlenül az előadása után. Még nem a kocsmában. Ballag az után, s közben gondolkodik: cinkos-e, van-e mentsége. Ironikus, szégyenkező, cinikus? E feladattal a kiscsoport bízza meg egyik vállalkozó tagját! A monológokat megbeszélés követi.
- c) A monologizáló előadó maga a tanár. Ő dönti el, miféle magatartást ölt magára. Jó, ha véleményével vitát indít! A monológot arra hegyezze ki: helyesen cselekedett-e vagy helytelenül, hogy megtartotta a maga által is hamisnak tartott előadását, volt-e választása, vagy ez maga volt a csapda! Miként vélekedik önmagáról?
- d) Erkölcsi ítélőszék. 1997-ben vagyunk. Az egykori előadó a vádlott. Mára már öreg. A tárgyaláson nincs is jelen. Ám egy mai értelmiségi ifjú ember Mándy novellája nyomán kiderítette, hogy az író története nem fikció. A Szijjas nevű szakmunkástanulót – miután kizárták a kollégiumból – elvitte az ÁVH. Ügyében ítélet sohasem született, de 1951-től 53-ig mégis lakója lett egy internáló tábornak. Elképzelhető, hogy a kizárásra sem került volna sor, ha az előadó nem tartja meg oly lelkes pátozzsal ismertetését a szovjet könyvről, amely arról szólt, hogy a szovjet elvtársak miként leplezik le a báránybőrbe bújt befurakodott ellenséget. Az erkölcsi esküdszék nem állít tanúkat. Csak védők vannak és kései ügyészek. Érv

szól érv ellen. Mindenki más ülnök, akik szavaznak. Arról, hogy követett-e el vétséget az egykori előadó? Erkölcseleg bűnös-e vagy sem? A szavazás lehet nyílt, és lehet titkos.

- e) Családi tanács 1997-ben. Ambrus gyermekei és rokonai összejönnek. Az apjuk eme tettét elemzik. Maguk is felnőtt emberek már. A mai Magyarország lakói. Különböző státuszú állampolgárok. Hogy a kiscsoportok, most családok beszélgetésének a Mándy által ismertetett konfliktushelyzet köré kerekítve a már elhunyt apa legyen a témája, maguk számára tisztázni kell, mi lett Ambrusból, aki 1951-ben 25 éves volt. Előzetesen tisztázandó az életpálya, meddig élt, s hogyan. És milyen gondolkodásúak a gyerekek? Ahhoz, hogy vita kerekedjék, különböző nézeteket kell vallaniok. Az álláspontok minden bizonnyal ütköznek. Megegyeznek-e? Haragban válnak-e el? Vagy kompromisszumot kötnek-e egymással, rajtuk múlik, a kiscsoportokon.
- f) A tanár, mint riporter-újságíró, szóban vagy írásban az alábbi kérdést teszi fel a tanulóknak (lehet a kiscsoportoknak is, ám ebben az esetben közösen alkotják meg a választ): van-e, lehet-e napjainkban olyan élethelyzet, amikor az ember – gyerek, tanuló, felnőtt – jobb meggyőződése ellenére szól vagy cselekszik? Ha igen, szóljanak róla, ha úgy gondolják, hogy nem, azt is indokolják meg!

A novella elemzésének másik lehetősége

Ebben a megközelítésben kevésbé rugaszkodunk el a szövegtől. El-eltávolodunk ugyan tőle, alkotói fantáziánkat, asszociációinkat követvén, de vissza is kanyarodunk mindig az írásműhöz. Itt most nincs előjáték, nincs érzelmi ráhangolás.

Mit ígér a cím: Előadó mondja?

A novella címe után rövidke tünődés, majd hangos meditáció arról, kinek mit mond: Előadó mondja? Határozott névelő nélkül.

Részleges olvasás

Feltételezzük, hogy a novellát a tanulók nem ismerik. A tanár hangosan olvas, a tanulók szemmel követik a szöveget.

Az első olvasási szakasz

Addig tart, míg az elbeszélés szerinti előadó, azaz Ambrus az utcáról fel nem ér a tanulóotthon igazgatói irodájába, s meg nem jelenik a két vezető elvtárs.

Ceruza kézben. A tanulók aláhúzzák azokat a sorokat, kifejezéseket, melyeknek értelme nem világos, amiről majd érdeklődni akarnak. Aztán a szöveg alapján próbálják kialakítani a képet, milyen korban is vagyunk, és mikor. Felvázolódik a kollégiumi mikrovilágban a kinti, a lent és a fent.

Javasoljuk, a tanulók kövessék nyomon objektív kamerával az utat, s időzzenek el egy-egy jellemző, az író által is felmutatott képnél, tárgynál, figuránál! Javasoljuk, ugyanezt az utat kövessék! Ambrus szubjektív kamerájával. Változik-e a film az előbbi változathoz képest?

Javasoljuk azt is, hogy vessék össze Mándy írását Kosztolányi *Kulcs* című novellájával! Annak is főképp első részével, amíg a gyerek fel nem ér az apa irodájába. (Hasonlóság és különbség.)

A második olvasási szakasz

Ambrus, az értelmiségi, közvetve tanúja a kihallgatásnak. Hallja a hangokat a másik szobából, hallgatja, hogy mit beszélnek az esetről, s az ajtó résén át látja a szerencsétlen fiú kezét és lábát. És Ambrus hallgat, sőt megismétli az elvtársak mondatát: „Elkaptuk a frakkját, igen, igen.” Cinkos? (Babits *Jónás könyve* asszociáció).

Javasoljuk, dolgozzon tovább a kiscsoportbeli operatőr egyik esetben objektív, másik esetben szubjektív kamerával! S miként egy filmforgatókönyv megalkotásakor, tágítsák ki a novella képeit, értelmezzék a figurákat, szóval töltsék ki a mondatok közti hézagot!

Ki is ez a Sziijas? Honnan jött? Őszinte? Bűnös vagy bárány? S kik az elvtársak? A vezetők? A szőke, a szemüveges, a néptáncos mozgású?

Az író ugyanis csak ennyit tart fontosnak leírni róluk. Elkötelezettek a rendszer, illetve az ideológia iránt? Álcázzák magukat? Találják ki előéletüket! Képzeltbeli filmkockák róluk is valljanak! És Ambrus? Mutassa be a kamera a mozgását, tekintetét, keze remegését!

Javasoljuk, meséljék el a tanulók csoportonként, hogyan folytatódik szerintük a Mándy-novella! Hogyan zajlik le a kihallgatás, mi lesz Sziijással? És mit tesz Ambrus? Tesz-e valamit?

A harmadik olvasási szakasz

Addig tart, míg a kihallgatás befejezése után azt nem mondják Ambrusnak, hogy „Kezdhessük az előadást!” Javasoljuk, hogy az eddigi képsor egészüljön ki egy fontos mozzanattal! Ott van ugyanis a kép a falon, amint „bízhatóan mosolyog a keretből”. A tanár tudja, a kép Rákosié. S ezzel belép a filmbe a rendszer maga, a diktatúra.

Erről a diktatúráról a novella végén így fogalmazza meg véleményét az író, mikor a részeg Ambrus szájába adja az alábbi mondatokat: „Az a fiú ott ült a széken. Csak ült előttük. Az övék volt, zabáltak belőle törvényt, igazságot! Azt mondták, állj fel! Azt mondták, lépj a falhoz, arccal a falhoz, szorosan a falhoz!” Javasoljuk, beszélgessenek erről! Miféle rendszer az, amelyik a proletár gyermekből farag törvényt, és állítja a falhoz? Javasoljuk, olvassa el a tanár Majakovszkij versét, a *Beszélgetés Lenin elvtárssal* címűt! És végül javasoljuk, mondják el a kiscsoportok, véleményük szerint hogy zajlik le a kihallgatás, miféle döntést hoznak!

A negyedik olvasási szakasz

A tanár tovább olvassa a novellát. Addig, míg az előbb idézett szöveg el nem hangzik.

Javasoljuk: rögzítsék a játékbeli operatőrök az előadást! Nagyítsanak ki képeket a novella alapján, melyeket jellemzőeknek tartanak! Javasoljuk továbbá: készítsenek diaképeket is! Ezt a tanulók alkossák meg testhelyzetekből! Állóképsorozat az előadásról. Javasoljuk, mesélgék el mi történik Ambrussal az előadás után!

Befejező olvasási szakasz

A kiscsoportok illesszenek egy-egy epilógust a novella után! Hogyan élt Ambrus a későbbiek során? Szubjektív kamerájuk villantsa fel Ambrus további életének jellemző mozzanatait, a szituációkban fogalmazzák meg véleményüket is!

A novella elemzésének harmadik lehetősége

Tételezzük fel, hogy a tanár a tanulót, mint amatőr versmondó előadóművészt instruálja. A szöveg jobb megértése érdekében mindent felhasználhat az eddigi elemzési szisztémából, ám ki is egészíti azzal, hogy változtat a nézőponton. A novella végéből bontja ki a művet. Abból nevezetesen, ami már az eddigiekből is kiderülhetett, de nem helyeztünk rá hangsúlyt, hogy tudniillik Ambrus lelkiismeret-furdalását kocsmázással enyhítvén, barátjának, Kürtinek meséli el szorongató élményét, s miközben a kocsmában hangosan beszél, fojtogatja a félelem, hogy kihallgatják, s jelentést írnak illetékeseknek mindarról, amit ő beszél.

Ambrus tehát iszik. Amikor a szöveget elkezdi, még csak spicces, mire befejezi, részeg. Kezdetben még próbál tárgyyszerű lenni, megfigyelései pontosak, ám ahogy az alkohol hatására oldódnak a gátlások, úgy tárulkozik fel, s válik személyessé. Szinte közléskényszere van.

Vétkesnek tartja önmagát. Ám azzal, hogy kimondja, ami feszíti, felmentést is ad a maga számára. A bűntudatot az alkohol váltja ki belőle. Sejtethetjük, mire elmúlik a mámor, semmi sem változik benne, minden marad a régiben. Marad, mi volt, gyenge ember, cinkos. Előadó, aki megy, ahová küldik, és mondja, csak mondja...

